

Granița de sud-vest a Daciei romane elemente de structură și tipologie

Eduard Nemeth¹

Abstract

The southwestern part of ancient Dacia has been among the first regions that fell under the Roman occupation. The main corps of the Roman invasion army - lead by Emperor Trajan in person – marched in the year AD 101 into Decebalus' Dacia on a route that went through this region and was to become one of the main roads in this part of the Roman province, which we call "the western road" (fig.1). Field researches in this region lead us to some conclusions: the "western road" from here became also the southwestern frontier of Roman Dacia, at least until the beginning of Emperor Hadrian's reign, when the legion stationed here under Trajan was sent back to Upper Moesia. Other (auxiliary) forts from this road (Vărădia, Surduc Mare etc.) also seem to have been abandoned at this point in time. Another conclusion is that the Roman artefacts discovered in some places on the lower Mureș river: stamped bricks of the *legio XIII gemina* in Bulci and Cenad and of the *cohors II Flavia Commagenorum* in Cladova, a funerary inscription of a veteran from the XIIIth legion in Sânnicolau Mare etc. (fig. 15) were actually brought here in the Middle Ages from *Apulum* (Alba Iulia) and *Micia* (Vețel, near Deva) and reused as construction material for churches and abbies in the 12th-13th centuries. Taking all this into consideration, one cannot claim an extension of the Roman province of Dacia over the plains to the west from the „western road” up to the river Tisza anymore, the more so, that these plains were very swamped until the 18th century (fig. 18). In what concerns the three long earth ramparts from this region (fig. 2; fig. 16), we have no elements which could date them. No fortifications or similar works have been found yet along these ramparts. Hypothetically, the easternmost rampart could have been a Roman construction to mark the southwestern limit of Roman Dacia beginning with Hadrian's reign, which would've shown the neighbouring populations where the province begins. The neighbours here were mostly the Sarmatian Iazyges, that started to settle in front of the southwestern frontier of Roman Dacia as early as the last quarter of the 2nd century AD (fig. 17).

Keywords: Roman frontiers, the southwestern border of Roman Dacia, the lower Mureș valley, the earth ramparts from Banat

Introducere

Partea sud-vestică a Daciei a fost printre primele regiuni nord-dunărene care au ajuns sub ocupație romană. În primăvara anului 101 p. Chr. împăratul Traian a condus el însuși coloana principală a armatei romane de invazie pe teritoriul regatului Daciei. Această coloană a pătruns pe un traseu care a traversat sud-vestul Daciei pornind de pe malul dunărean al Moesiei Superior, mergând mai întâi spre nord, apoi spre est, ceea ce este confirmat de una din puținele surse scrise directe păstrate cu privire la aceste evenimente, având în vedere că este un citat din însuși Traian². Cunoscuta hartă antică numită *Tabula Peutingeriana* (Segm. VII)

¹ Univesitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca (eddienemeth@yahoo.com)

² Priscianus, VI, 13, 205: *inde Berzobim, deinde Aizi processimus.*

plasează și ea ambele localități *Berzobis* și *Aizis* în această parte a Daciei, și anume pe cel mai vestic drum roman de aici.

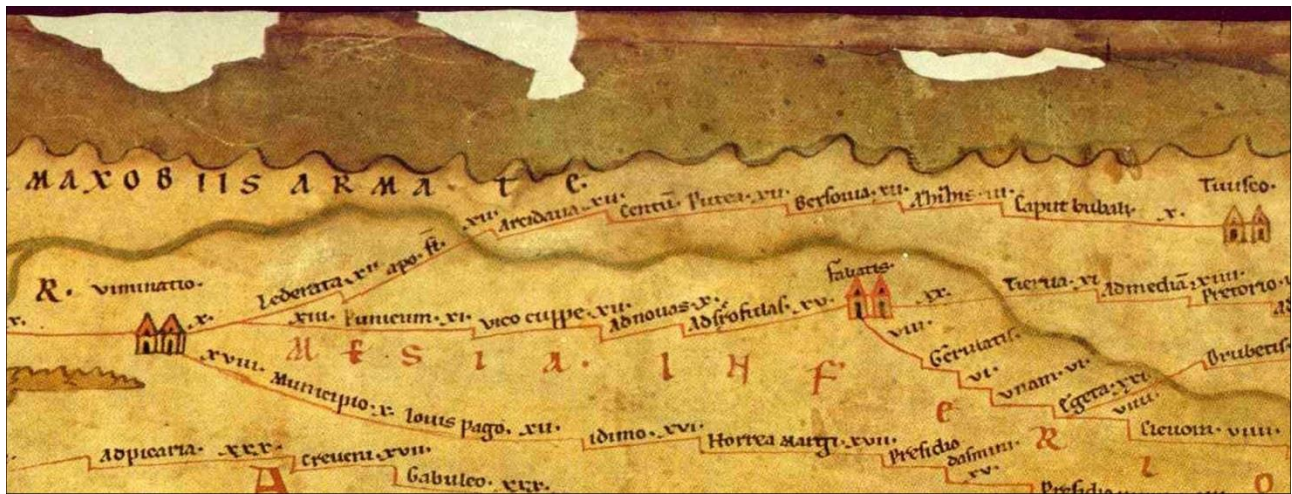

Figura 1. Fragment din Tabula Peutingeriana (segm. VII) cu drumul de vest din sud-vestul Daciei romane (Nemeth et al. 2011, 105, Abb. 1).

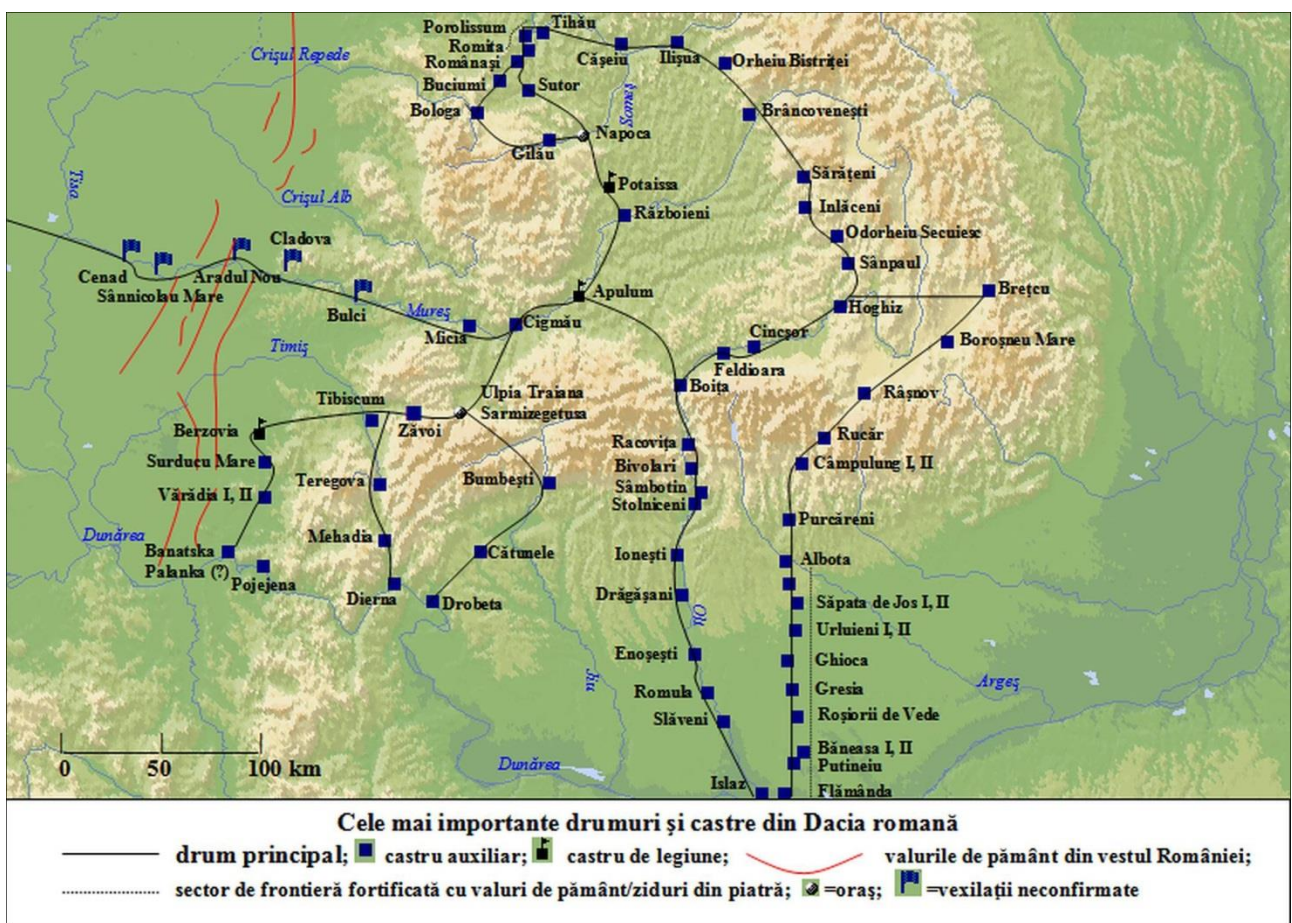

Figura 2.
Harta Daciei romane cu cele mai importante drumuri și caste.

Deoarece Dacia de sud-vest a rămas în mâinile romanilor deja în timpul primului război dacic al lui Traian, aici au existat garnizoane romane încă din această fază a războaielor daco-romane dintre Traian și Decebal. Cea mai importantă unitate care a asigurat controlul asupra acestei părți a Daciei a fost *legio IV Flavia felix*, o legiune care a fost adusă din castrul ei de la *Singidunum* (azi Belgrad-Zemun, Serbia) și integrată în armata expediționară a lui Traian. După ocuparea zonei dacice de sud-vest, legiunea a ridicat castrul de la *Berzobis* (azi Berzovia, jud. Caraș-Severin) și – cu mare probabilitate – a fost și garnizoana (sau o parte din ea) castrului ridicat la sfârșitul primului război dacic³ pe locul care – câțiva ani mai târziu, tot sub Traian – a fost fondată *Colonia Ulpia Traiana Sarmizegetusa*. Într-o serie de alte castre de-a lungul drumului parcurs de coloana condusă de Traian în primul război dacic au fost probabil plasate trupe auxiliare sau vexilații legionare. Deși cunoaștem numele unor astfel de unități auxiliare, ele sunt trupele care au asigurat garnizoana după transformarea Daciei în provincie romană și nu avem certitudinea că sunt aceleași cu trupele cele mai timpurii de ocupație din timpul desfășurării conflictului (v. fig. 2).

În cele ce urmează vom prezenta structurile constructive romane de natură militară situate de-a lungul drumului amintit mai-sus, pe care-l numim “drumul roman vestic”. Având în vedere că nu au fost identificate fortificații romane la vest de acest drum, nu putem postula un traseu mai vestic al graniței de sud-vest a Daciei romane, așa cum am mai arătat și în publicații anterioare⁴. Vom reveni mai jos asupra acestui subiect, unde vom întemeia mai detaliat această poziție și vom vorbi, de asemenea, despre eventualul rol al văii inferioare a Mureșului și a valurilor de pământ din Banat în Dacia romană de sud-vest. De asemenea, nu am inclus în acest articol castrele romane aflate pe ceea ce numim “drumul roman de est” din sud-vestul Daciei, cel din culoarul râurilor Timiș și Cerna, pentru că, din cauza poziției lor într-un defileu mai larg sau mai îngust pe direcția nord-sud, aceste fortificații nu puteau avea rol de fortificații de frontieră, ci pe acela de a asigura securitatea drumului de la *Dierna* la *Tibiscum* (v. fig. 1 și 2).

Castrele identificate pe drumul roman de vest din sud-vestul Daciei vor fi prezentate în cele ce urmează.

Castrele de pe drumul de vest

1. Vărădia (*Arcidava*?) (fig. 3; fig. 4)

Cel mai timpuriu castru roman de la Vărădia, cel de pe dealul numit „Chilii”, măsura 214 x 132 m și a fost un castru din lemn și pământ. Se presupune că ar fi funcționat doar în timpul războaielor dacice ale lui Traian (101-106 p. Chr.) și că ar fi putut adăposti o vexilație a legiunii a IV-a *Flavia felix*, fiindcă aici s-a descoperit o țiglă cu ștampila acestei legiuni⁵. Viața scurtă a acestei fortificații a fost dedusă din faptul că la Vărădia a fost ridicat un al doilea castru, pe locul numit „Pusta Rovinei”. Acest castru (cu dimensiunile de 172 x 154 m) a avut o primă fază din lemn și pământ, iar în a doua fază clădirea comandamentului și zidul de incintă au fost construite din piatră legată cu mortar⁶. O *tessera militaris* descoperită aici a aparținut unui soldat din *cohors I Vindelicorum milliaria equitata*⁷. Nici o altă dovadă scrisă nu s-a găsit care să lege această trupă de castrul de la Vărădia-„Pustă”. Se presupune că această cohortă a staționat aici numai până la începutul domniei împăratului Hadrian⁸, când unitățile militare par să fi fost retrase de pe întregul sector de drum Vărădia – Surducu Mare – Berzovia⁹.

Castrul din lemn și pământ de pe dealul Chilii (180 m altitudine), probabil mai timpuriu, se găsește la cca 500 de metri în linie dreaptă la nord-est de satul actual. De pe această poziție există vizibilitate foarte bună spre sud și spre est, ceea ce favoriza supravegherea drumului roman care venea dinspre Dunăre. Traseul drumului era probabil pe la est de poalele dealului „Chilii” și continua apoi spre nord, unde, după cca. 20 km, ajungea la castrul de la Surducu Mare. Vederea spre vest din castrul de pe dealul „Chilii” era însă împiedicată de dealurile mai înalte și împădurite ale Vârșetului.

³ Cassius Dio, 68, 9, 7.

⁴ Nemeth 1999-2000; Nemeth 2001; Nemeth 2005a, 71-86.

⁵ Benea 1983, 156; Iaroslavschi, Bozu 2003; Nemeth 2005a, 119, 130sq, 133, 137.

⁶ Gudea 1997, 26-28; Nemeth 2005a, 119, 130sq, 137; Nemeth 2005b, 698-691.

⁷ Florescu 1934, 69; IDR III/1, 110 = AÉ 1935, 109.

⁸ Nemeth 2005a, 150; Nemeth 2005b, 691.

⁹ Protase 1967, 67 sq = Protase 1995, 114-116; Nemeth 2009, 882, 886.

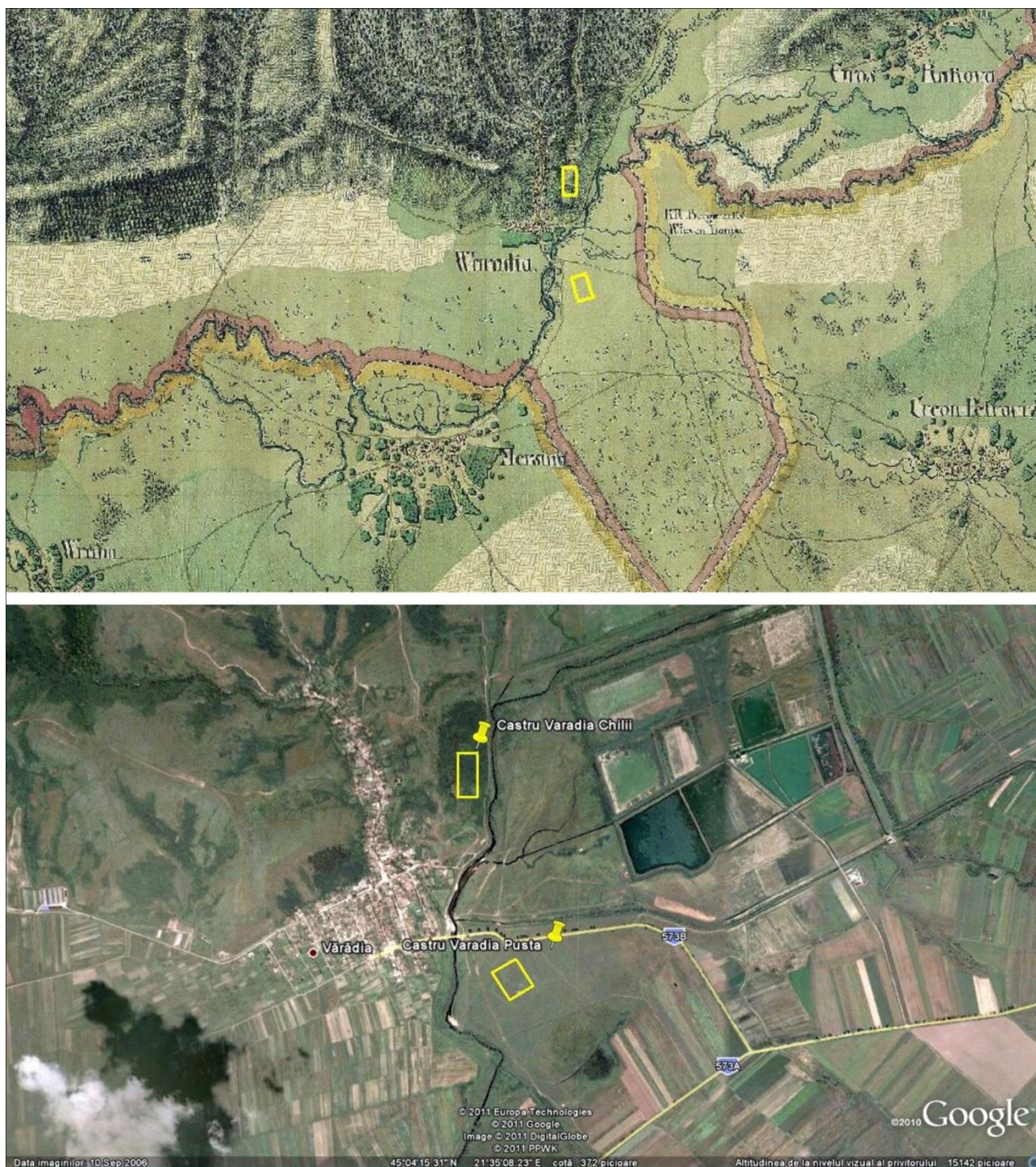

Figura 3.
*Castrele de la Vărădia poziționate pe harta austriacă din 1763-1787 (sus)
 și pe o fotografie satelitară Google Earth (jos).*

Castrul, probabil construit ulterior, de la Vărădia-„Pustă” este situat la cca 400 m la sud-est de limita respectivă satului actual, la cca. 900 m în linie dreaptă la sud-sud-est de castrul de pe dealul „Chirii” și la cca 200 m la est de râul Caraș, care în această zonă curge de la nord spre sud. Altitudinea față de nivelul mării a terenului castrului este de 106 m și este constantă pe toată porțiunea de până la malul stâng (estic). La vest de râul Caraș, altitudinea scade însă sub 100 m, astfel că inundațiile afectau cu predilecție această zonă și nu poziția castrului (astăzi râul este îndiguit pe ambele maluri). Vizibilitatea din acest castru era nestânjenită în toate direcțiile.

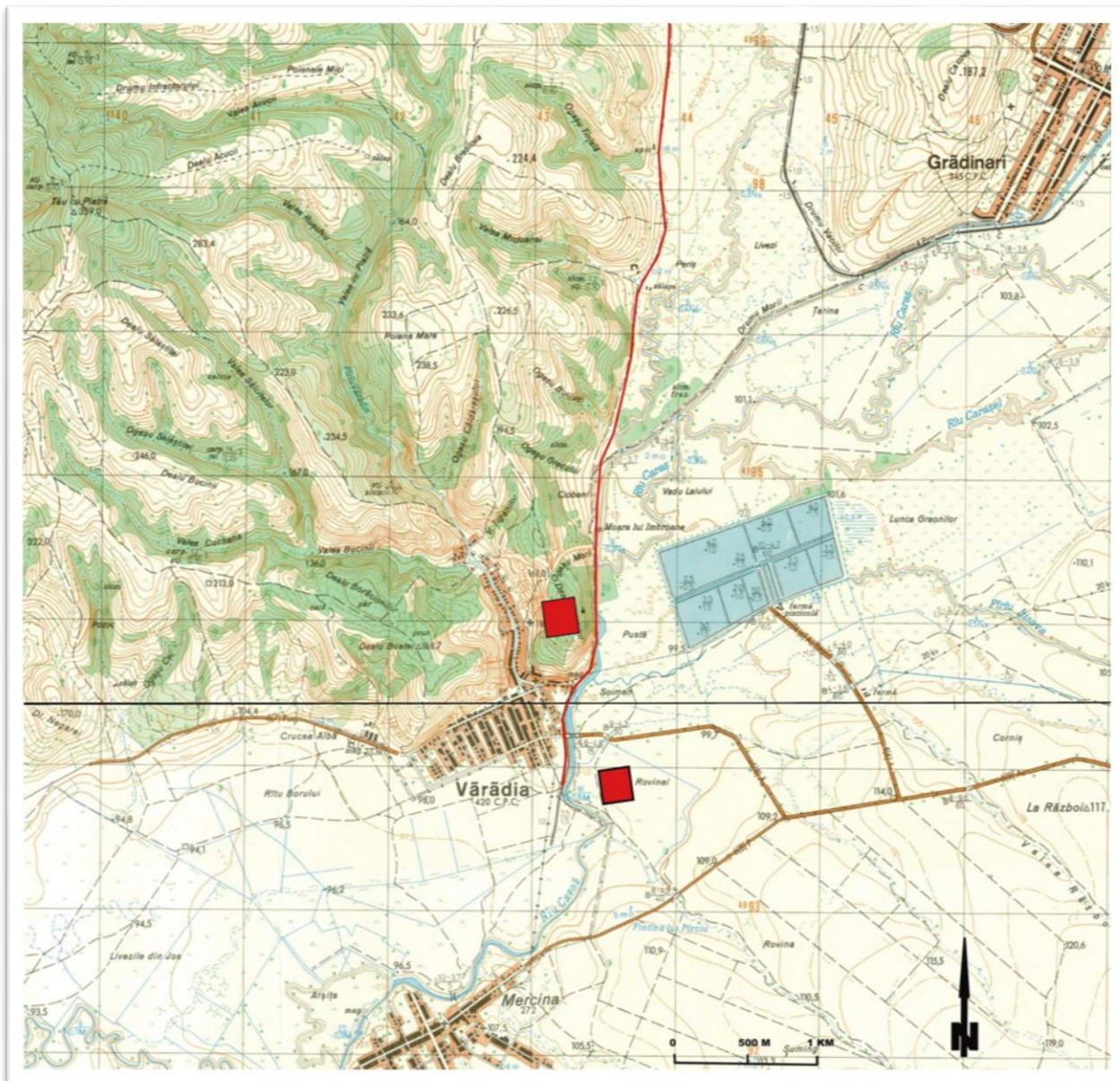

Figura 4. Castrele de la Vărădia pe o hartă topografică actuală

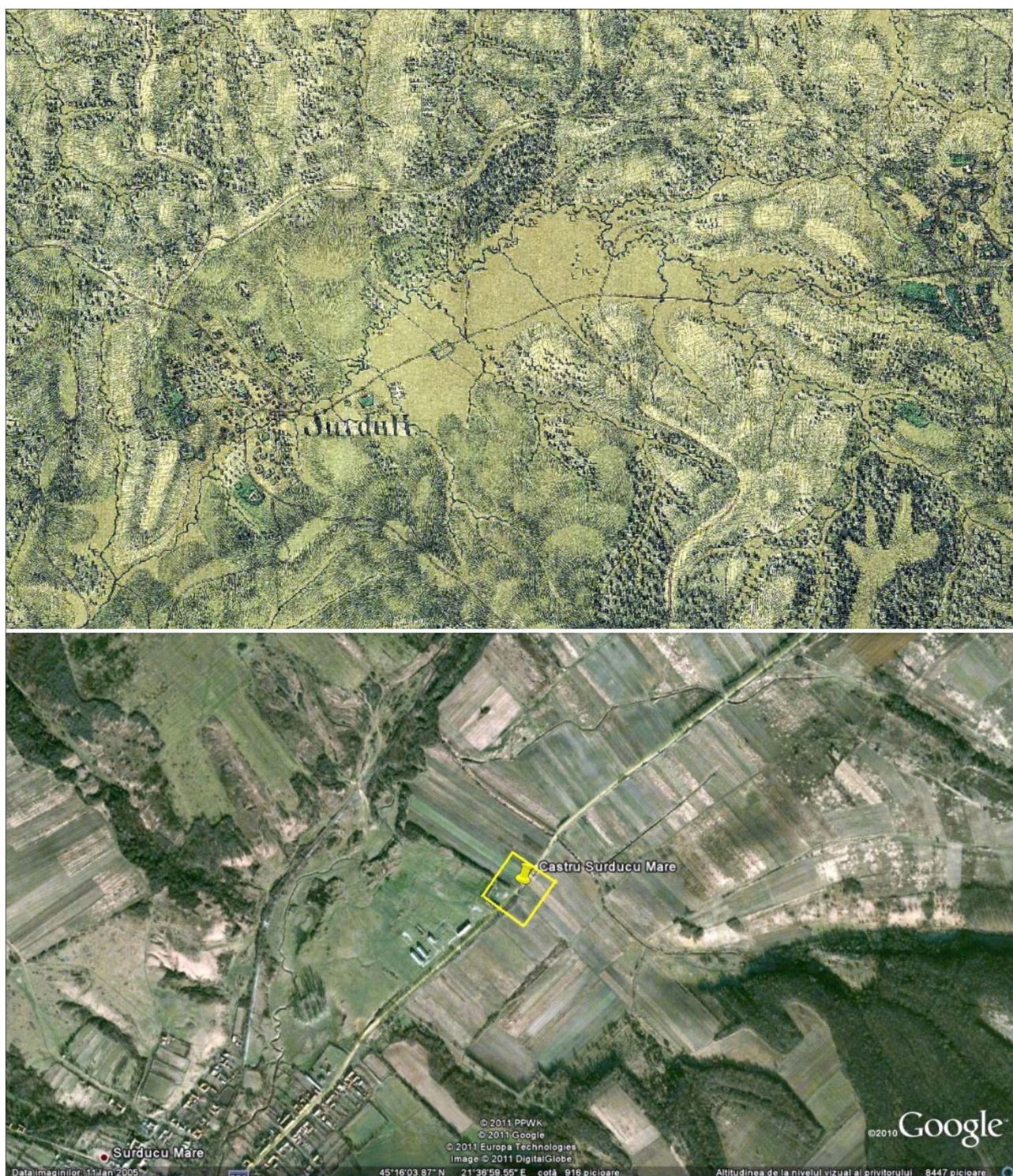
(Nemeth et al. 2011, 108, Abb. 6).

2. Surducu Mare (Centum Putea ?) (fig.5; fig. 6)

Castrul de lemn și pământ de la Surducu Mare (132×128 m) e posibil să fi adăpostit o vexilație a legiunii a IV-a *Flavia felix*, dar unele semnalări din sec. al XIX-lea de țigle ștampilate ale acestei legiuni la Surducu Mare nu au fost confirmate de săpăturile din anii '60 ai secolului trecut. Castrul a fost probabil abandonat, de asemenea, la începutul domniei lui Hadrian¹⁰.

Castrul se află azi parțial sub drumul județean 572. El este situat la cca. 500 m nord-est de limita satului. La aproximativ 300 m vest de castru curge pârâul Ciornovăț. Terenul pe care se află castrul are o înălțime de 210 m de la nivelul mării, iar valea pârâului are o altitudine de 200 m. Diferența de 10 m în altitudine oferea o anumită protecție împotriva inundațiilor. Drumul roman avea probabil aproximativ același traseu ca drumul județean de astăzi. Zona este favorabilă existenței unui castru, deoarece depresiunea Doclin, aici lipsită de pădure, se întindea în direcție de la sud-vest spre nord-est în munții împăduriți ai Dognecei. Depresiunea este lată de 1,5–2 km, ceea ce oferea o vizibilitate destul de bună.

¹⁰ Protase 1975 = Protase 1995; Protase 1967, 60. 67 = Protase 1995, 107, 114sq; Gudea 1997, 28sq.

*Figura 5.
Castrul de la Surducu Mare pe harta austriacă din 1763-1787 (sus)
și pe o fotografie satelitară Google Earth (jos).*

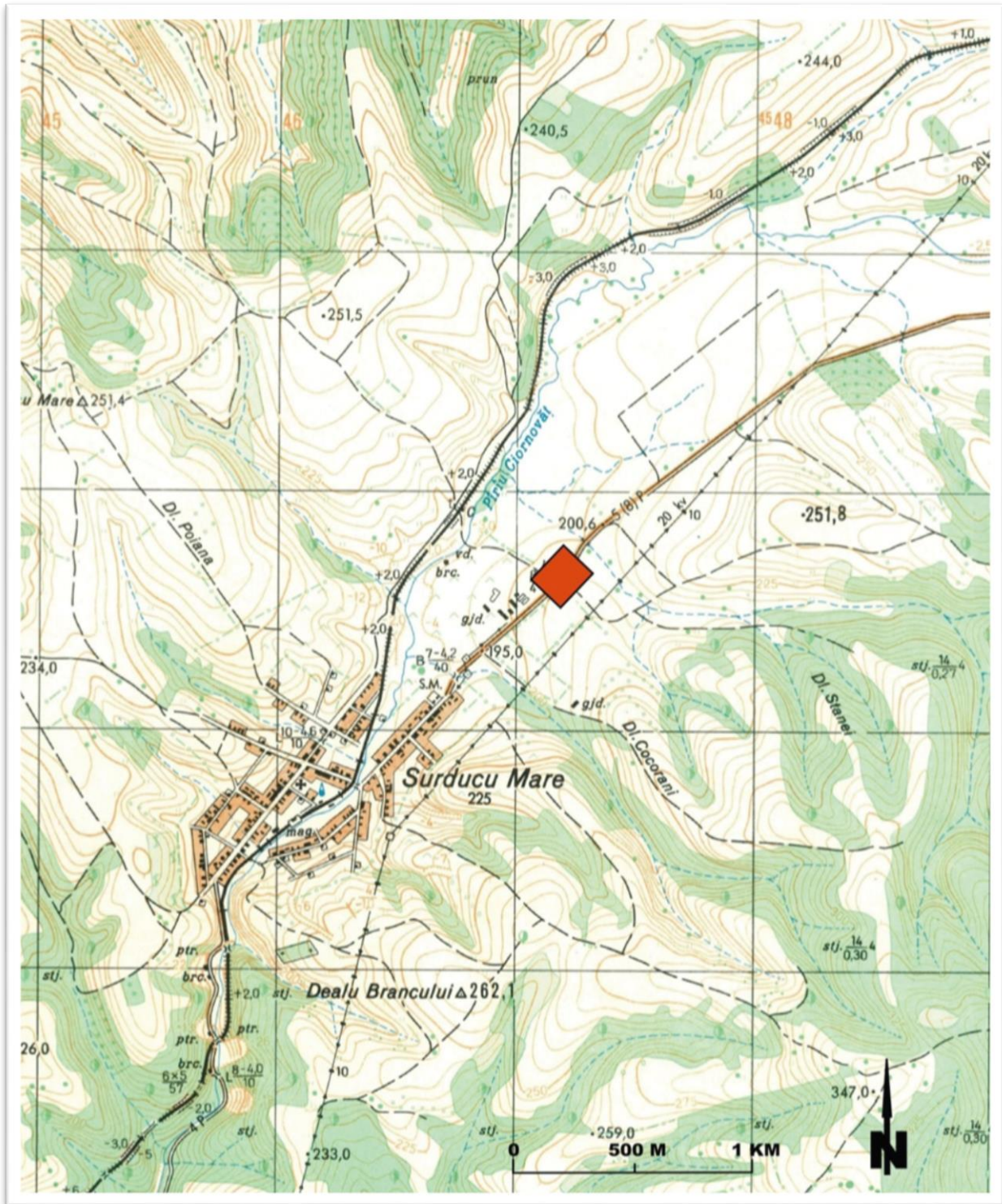

Figura 6.
Castrul de la Surducu Mare pe o hartă topografică actuală
(Nemeth et al. 2011, 111, Abb. 9).

3. Berzovia (*Berzobis*) (fig. 7; fig. 8)

Castrul de legiune măsoară 490 x 410 m și avea, potrivit literaturii de specialitate, o incintă din val de pământ și palisadă din lemn, iar în interior existau multe clădiri din piatră¹¹. Aici a staționat legiunea a IV-a *Flavia felix*, care fusese adusă din castrul ei de la *Singidunum* din Moesia Superior ca să participe la războaiele dacice ale lui Traian. Foarte probabil că legiunea a staționat în timpul războaielor cu cea mai mare parte a efectivului său pe locul viitoarei *Colonia Ulpia Traiana Sarmizegetusa*¹². După încheierea celui de-al doilea război dacic (105-106), legiunea a construit castrul de la *Berzobis*, unde a rămas până la începutul domniei lui Hadrian, când a fost retrimisă în Moesia Superior¹³.

Figura 7.
Castrul de la Berzovia
(Berzobis) pe harta
austriacă din 1763-
1787 (sus) și pe o
fotografie satelitară
Google Earth (jos).

¹¹ Protase 1967, 49-51, 67 = Protase 1995, 97-99, 114; Moga 1970 (1971); Medeleț, Petrovsky 1974; Gudea 1997, 29sq.

¹² Așa cum sugerează multe cărămizi ștampilate cu numele acestei legiuni, descoperite în primul nivel de construcție, v. Piso et al. 2006, 315-319.

¹³ Benea 1983, 141-159; Nemeth 2005a, 193sq.

Castrul de legiune se află azi sub partea de nord-vest a satului Berzovia, la sud de râul Bârzava (distanța față de râu măsoară între 200 și 500 m). Altitudinea terenului castrului este de 150 m peste nivelul mării, pe când valea râului se află la 140 m altitudine. Această diferență oferea castrului o protecție împotriva inundațiilor; în același scop a fost, de altfel, mutat și satul Jidovin de către administrația austriacă la sfârșitul sec. al XVIII-lea, din zona inundabilă în care se afla inițial, pe platoul fostului castru roman (vezi fig. 7). Drumul roman, care aici își schimba direcția spre est, trecea probabil pe la sud de castru și nu între castru și râul Bârzava.

Figura 8. Castrul de la Berzovia (Berzobis) pe o hartă topografică actuală
(Nemeth et al. 2011, 112, Abb. 10).

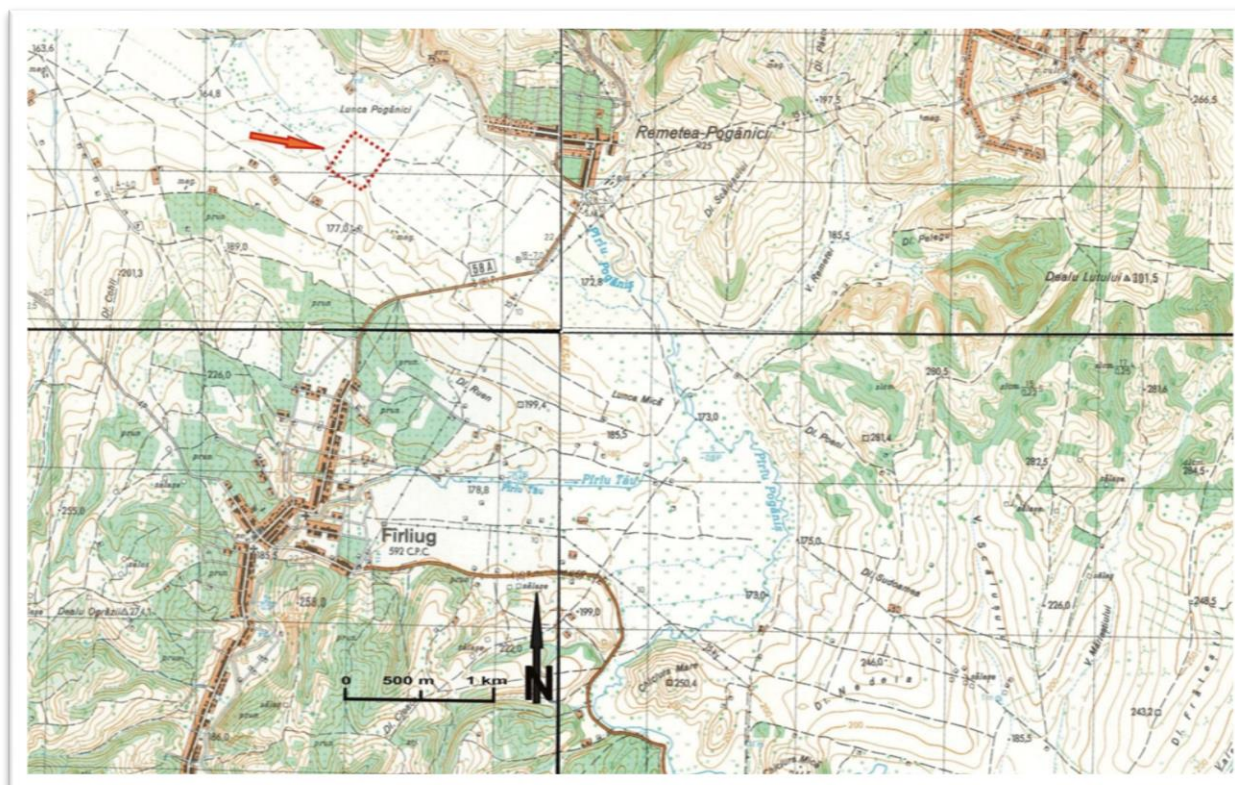

Figura 9. Castrul de la Fârlug pe o hartă topografică actuală
(Nemeth et al. 2011, 114, Abb. 12).

4. Fârliug (Aizis ?) (fig. 9; fig. 10)

Acest castru nu a fost cercetat și este foarte greu de văzut pe teren, cu excepția unor foarte mici denivelări la nivelul solului, dar nu pe toate laturile sale. Nu i se pot stabili dimensiunile fără o eventuală investigație geofizică și nici nu avem date despre trupa care a staționat aici.

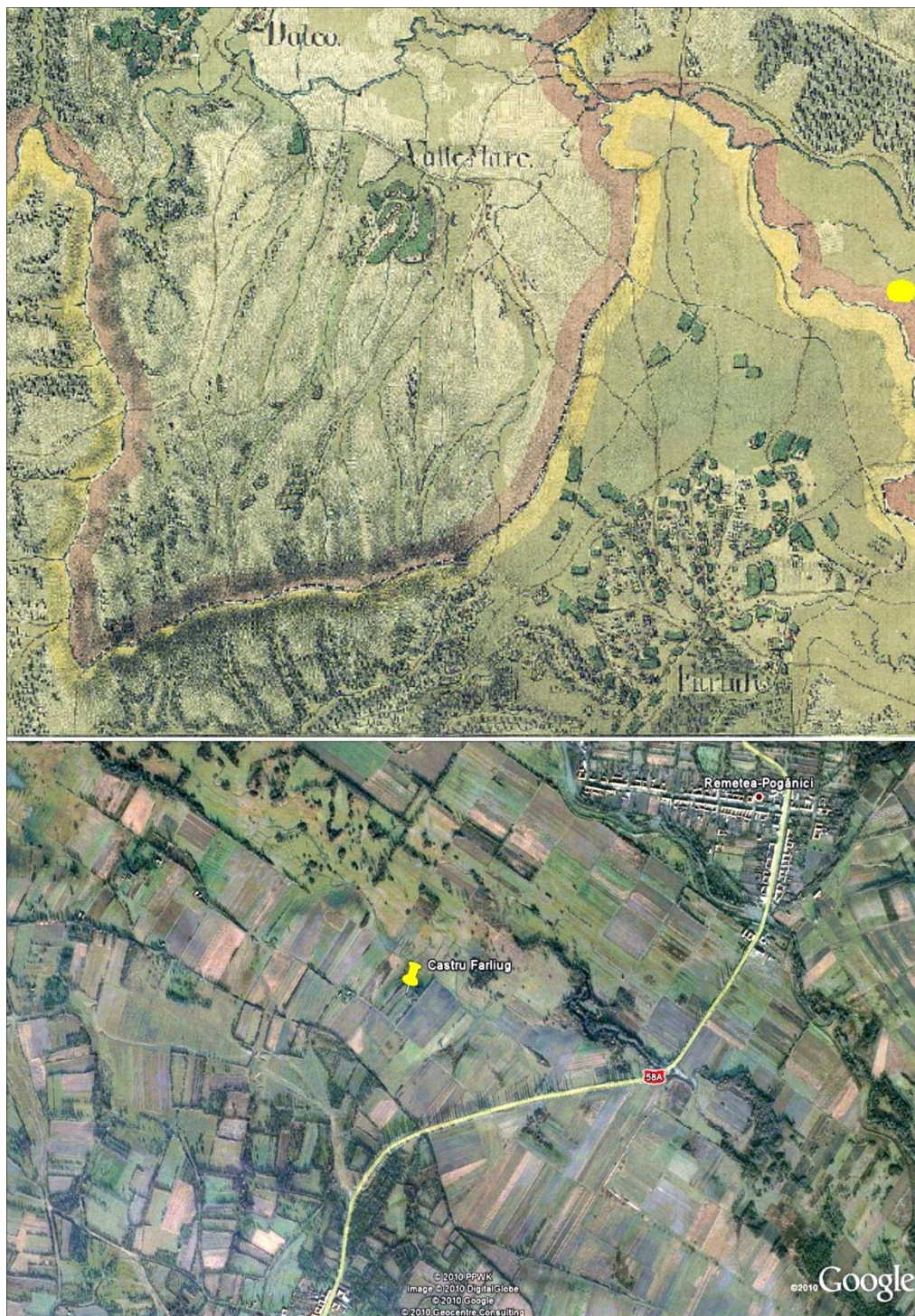

Figura 10.
Castrul de la
Fârliug pe harta
austriacă din 1763-
1787 (sus) și pe o
fotografie satelitară
Google Earth (jos).

Castrul se află la 1 km în linie dreaptă la nord-nord+est de satul actual și la cca. 800 m sud de râul Pogăniș, pe o terasă (cu o altitudine de 190 m deasupra nivelului mării). Lunca lată a acestui râu, care curge dinspre est spre vest, formează o zonă mai joasă (cca. 180 m altitudine) între dealurile Sacoș-Zăguzeni la nord și M-ții Dognecei la sud, fiind astfel adecvată construirii drumului roman. Acest drum venea de la Berzovia, urma poalele munților Dognecei, trecea prin Fârliug și se îndrepta spre Cornuțel și Jupa (*Tibiscum*).

5. Cornușel (*Caput Bubali* ?) (fig. 11; fig. 12)

În micul *castellum* de la Cornușel (dimensiuni de cca. 48 x 50 m)¹⁴ putea fi staționată doar o unitate mică. Se presupune că a funcționat fie între anii 101-117, fie chiar numai în timpul războaielor lui Traian (101-106). Trupa de garnizoană nu a fost identificată până acum.

Figura 11. Castrul de la Cornușel pe harta austriacă din 1763-1787 (sus) și pe o fotografie satelitară Google Earth (jos).

¹⁴ Lungu, Hurduzeu, Timoc 2001.

Micul castru de la Cornuțel se găsește la cca. 500 m sud-vest de satul actual, la o altitudine de 300 m peste nivelul mării. Zona este și astăzi împădurită, cu atât mai mult trebuie să presupunem existența pădurii în epoca romană. Desigur că a fost necesar să se defrișeze pădurea pentru a asigura vizibilitatea din castru spre drumul roman, cât și pentru însuși traseul acestuia din urmă. Din păcate, traseul drumului roman în zona acestei fortificații nu a fost stabilit arheologic, dar îl putem presupune la o mică distanță la sud de castru.

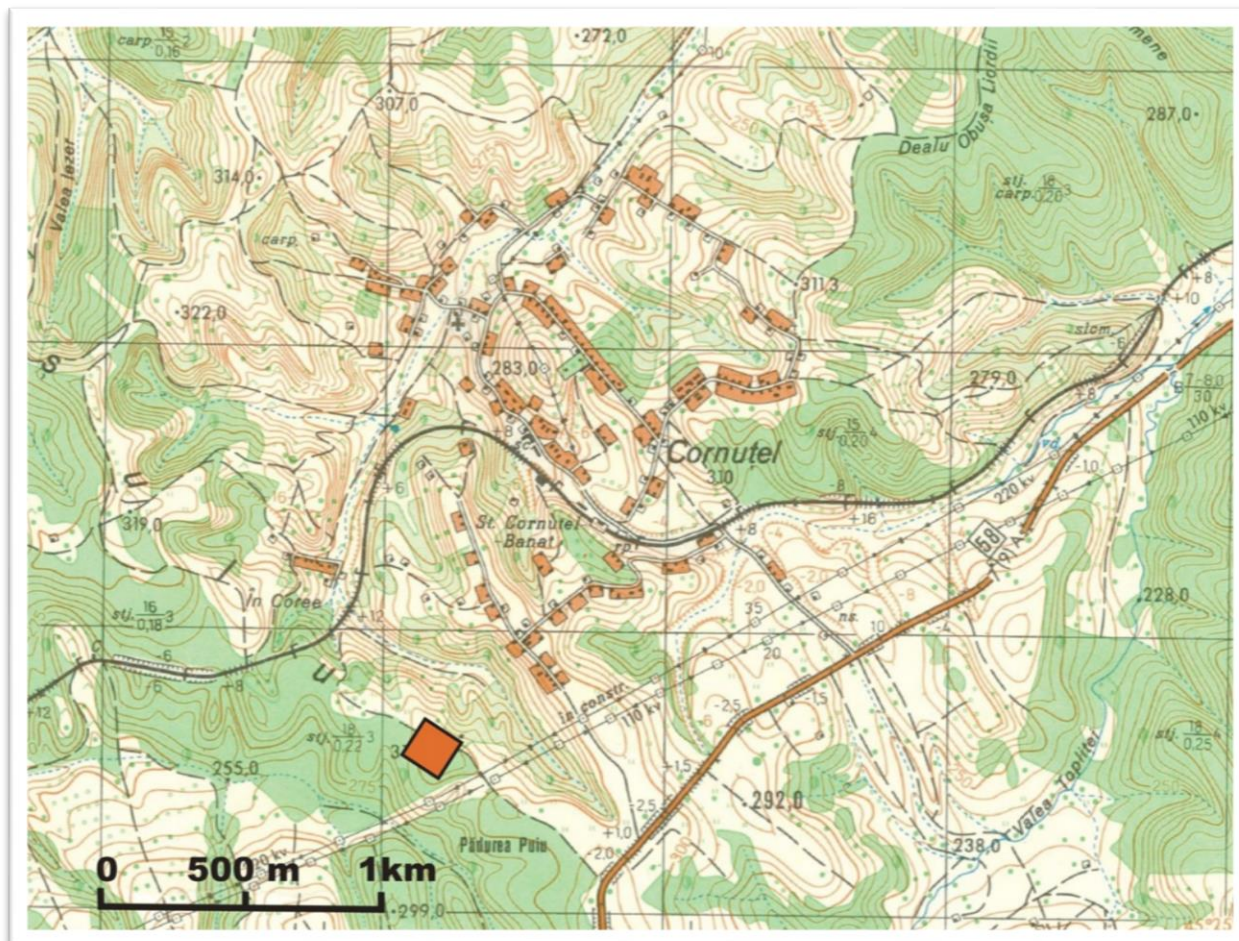

Figura 12. Castrul de la Cornuțel pe o hartă topografică actuală
(Nemeth et al. 2011, 116, Abb. 14).

6. Jupa (*Tibiscum*) (fig. 13; fig. 14)

Prima fortificație romană de aici, în ordine cronologică, a fost un *castellum* din lemn și pământ cu dimensiunile de 60 x 60 m. Ea a fost datată în perioada dintre cele două războaie dacice ale lui Traian. Ca trupă de garnizoană a acestei faze este presupusă (doar pe baza dimensiunilor) o vexilație de legiune sau de trupă auxiliară¹⁵. Se crede că, deoarece literatura de specialitate mai veche menționează descoperirea de cărămizi ștampilate ale legiunii a IV-a *Flavia felix* în zonă, aici ar fi putut fi staționată o vexilație a acestei legiuni în această perioadă timpurie¹⁶.

Această fortificație mică a fost înlocuită – probabil imediat după întemeierea provinciei – de un castru ceva mai mare din lemn și pământ (110 x 101 m). Această etapă s-a terminat – poate la începutul domniei lui Hadrian – printr-un incendiu. Castrul a fost reconstruit din piatră. Ca trupă de garnizoană pentru aceste două etape este menționată *cohors I Sagittariorum*, afirmație bazată pe ștampile tegulare ale acestei cohorte¹⁷. Pe

¹⁵ Benea 1993, 214-217; Benea, Bona 1994, 17 sq, 29-31.

¹⁶ Benea, Bona 1994, 54; Benea 1994, 313. 311, nr. 7, Anexa II.

¹⁷ Benea, Bona 1994, 18-20, 31-36, 54, fig.. 7; Benea 1992 (1993), 91-99.

baza dimensiunilor castrului și a cazărmilor, cohorta trebuie să fi avut un efectiv de 500 de soldați¹⁸. Totuși, în sec. al III-lea, această cohortă sau una omonimă este atestată ca *milliaria* la Drobeta¹⁹. Dacă e vorba de aceeași trupă, avem de-a face cu o sporire a efectivului. Istoria ei, însă, are și alte lacune, pentru că nu știm, de exemplu, de unde a fost adusă la *Tibiscum*.

Figura 13. Castrul de la Jupa (Tibiscum) pe harta austriacă din 1763-1787 (sus) și pe o fotografie satelitară Google Earth (jos).

¹⁸ Benea, Bona 1994, 36; Benea 1992 (1993), 99.

¹⁹ Petolescu 1997, 117sq; Petolescu 2002, 120sq.

La mică distanță la sud de acest castru a existat un timp un alt castru din lemn și pământ²⁰. Nu este clar când a fost el construit, dar se presupune că ar fi găzduit unitatea de *Palmyreni sagittari ex Syria* (sau o parte a ei), adusă în Dacia la începutul domniei lui Hadrian pentru războiul împotriva iazigilor din 117-119²¹. Mai târziu, din soldații palmyreni de la *Tibiscum* a rezultat un *numerus Palmyrenorum*, atestat pentru prima oară într-o inscripție din 159-160, care a căpătat și atributul local de *Tibiscensium*²². Dimensiunile acestui castru nu sunt cunoscute din lipsă de cercetări arheologice (reconstituirea făcută de Felix Marcu²³ ar avea nevoie de o confirmare arheologică). Sigur că, dacă ipoteza potrivit căreia acest castru – ipotetic mai mare decât cel contemporan lui de 110 x 101 m – ar fi aparținut, de fapt, cohorții *I Sagittariorum*, iar celălalt ar fi găzduit pe (presupus) mai puțin numeroșii palmyreni²⁴ s-ar confirma, acest lucru ar putea rezolva problemele raporturilor dintre dimensiuni și efectiv al fiecărei din cele două trupe.

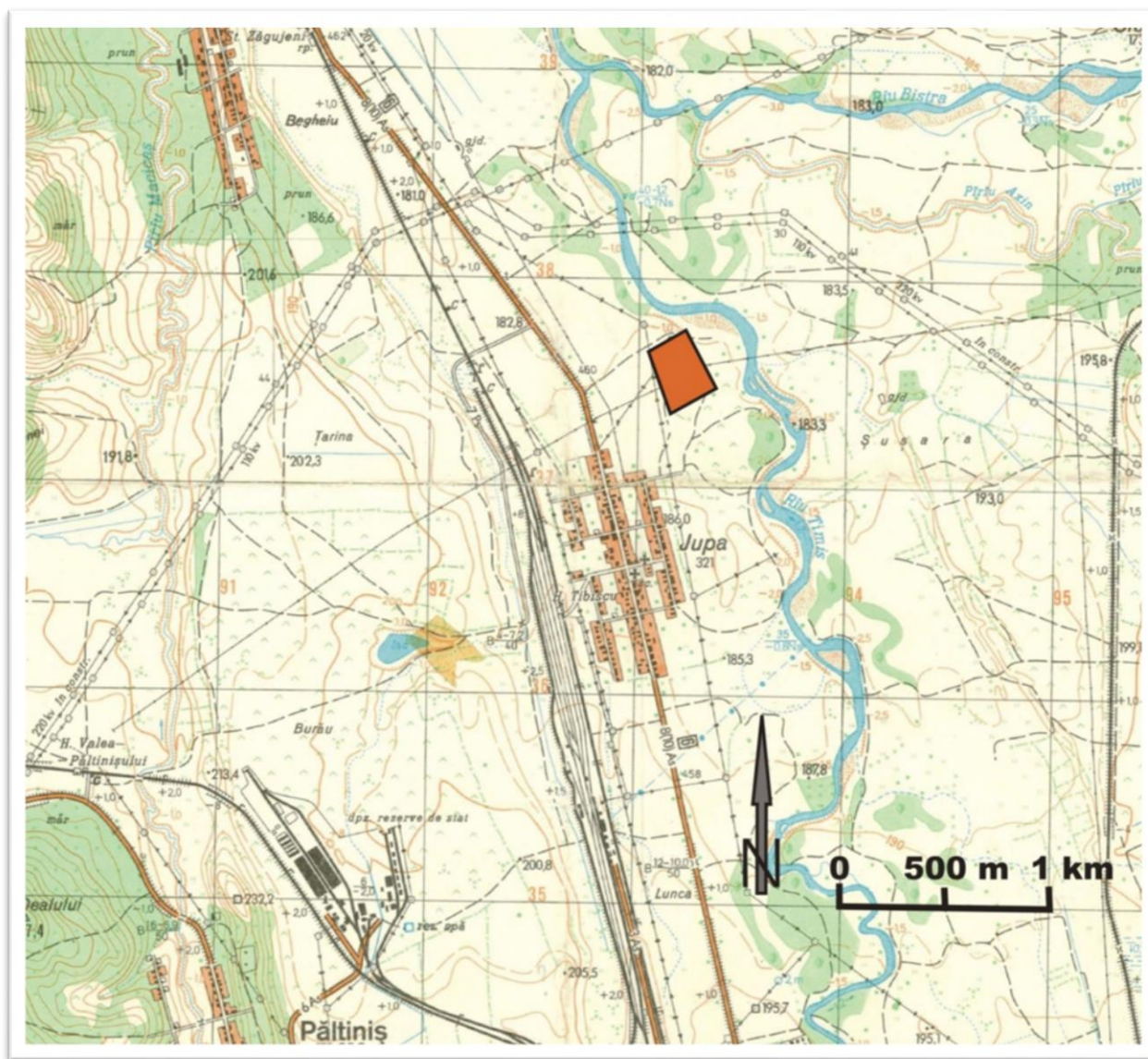

Figura 14. Castrul de la Jupa (Tibiscum) pe o hartă topografică actuală

(Nemeth et al. 2011, 118, Abb. 16).

²⁰ Benea, Bona 1994, 36sq, 54-56; Nemeth et al. 2005, 87 sq.

²¹ Benea, Bona 1994, 37, 54sq.

²² Petolescu 1997, 130-133; Petolescu 2002, 138-141.

²³ Marcu 2009, fig. 21.

²⁴ Marcu 2005, 705; Marcu 2009, 173.

Cândva la mijlocul sec. al II-lea, aceste două castre au fost parțial demolate și suprafețele lor au fost incluse într-un nou castru mare, cu incinta din piatră. Fiindcă zidurile de nord și de est ale castrului de 110 x 101 m și cel puțin zidul de vest al castrului de dimensiuni încă necunoscute, contemporan cu el, au fost păstrate²⁵ și fiindcă acesta din urmă castru nu era poziționat paralel cu cel dintâi, noul castru mare, în care s-au refolosit traseele de ziduri păstrate, a căpătat un plan neobișnuit în formă de trapez.

Cândva după anul 158 p. Chr. au fost formați în Dacia mai mulți *numeri* de mauri²⁶, dintre care unul a staționat la *Tibiscum*, numindu-se *numerus Maurorum Tibiscensium*. Astfel, la *Tibiscum* au staționat trei unități militare: *cohors I Sagittariorum*, *numerus Palmyrenorum Tibiscensium* și *numerus Maurorum Tibiscensium*, ceea ce poate fi motivul construirii castrului mare de formă trapezoidală menționat mai sus. Nu știm însă cum erau repartizate barăcile acestor trupe în interiorul castrului. La sfârșitul sec. al II-lea sau la începutul sec. al III-lea²⁷, dacă nu chiar mai devreme²⁸, *cohors I Sagittariorum* a fost probabil mutată la Drobeta. Locul ei a fost luat la *Tibiscum* de către *cohors I Vindelicorum milliaria equitata*.

Castrul mare de la *Tibiscum* se află pe o terasă (altitudine 200 m), la cca. 200 m vest de râul Timiș și la cca. 1,5 km la sud de confluența acestuia cu Bistra. Diferența de înălțime între terenul castrului și cea a văii Timișului este de cca. 5 m. Peisajul plat, lat de mai mulți kilometri, al văii Timișului în această zonă oferea o vizibilitate foarte bună în toate direcțiile. Aici se întâlneau cele două drumuri romane principale din sud-vestul Daciei, și anume undeva la est sau nord-est de castru.

Cursul inferior al Mureșului și valurile de pământ din Banat

Majoritatea literaturii de specialitate cu privire la acest sector al văii Mureșului (fig. 15) a presupus că de-a lungul său au staționat cel puțin vexilații ale legiuni *XIII Gemina* de la *Apulum* și ale cohorții *II Flavia Commagenorum* de la *Micia*. Presupunerea se bazează pe faptul că s-au făcut descoperiri de artefacte romane cu caracter militar în mai multe locuri de pe Mureșul inferior (cărămizi ștamplate, o inscripție etc.)²⁹. La o privire îndeaproape, pe teren, asupra fiecărui loc în care s-au făcut descoperirile acestea, cercetările noastre au putut stabili că toate aceste materiale, fără excepție, au apărut în contexte arheologice medievale, fiind așadar refolosite ca material de construcție în Evul Mediu. Nici un sit militar roman nu a fost descoperit până acum, de fapt, pe cursul inferior al Mureșului (adică în aval de *Micia*). Așadar, trebuie să conchidem că materialele romane găsite aici provin din transporturi de cărămizi și pietre (între care o inscripție) de la Alba Iulia și Vețel, materiale transportate pe Mureș pentru a fi folosite la bisericile și mănăstirile medievale de pe Mureșul inferior (Bulci, Cladova, Cenad etc.)

Nu există încă o explicație certă și unanim acceptată pentru existența a trei valuri lungi de pământ, pe direcția aproximativă sud-nord, din vestul României de azi, din care un sector traversează sud-vestul României (fig. 16) Nici o fortificație nu a fost găsită până acum adiacent sau în apropierea acestor valuri. Unele săpături de salvare premergătoare construcției autostrăzii din sud-vestul României s-au concentrat pe valul din mijloc³⁰, dar nu au fost găsite materiale relevante pentru datarea lor. Valurile par să aibă șanțuri atât pe partea de vest, cât și pe cea de est (așa cum s-a văzut și în săpăturile de salvare care au secționat acest valul de mijloc la Giarmata, jud. Timiș)³¹, dar este imposibil de determinat dacă aceste șanțuri au fost în uz în același timp sau dacă există o diferență cronologică între ele. Cu ceva timp în urmă am prezentat foarte sumar o ipoteză, conform căreia unul din valuri ar fi putut fi construit de romani la începutul domniei lui Hadrian, ca o marcă a limitei provinciei după plecarea armatei din castrele de pe „drumul de vest”³². „Candidatul” cel

²⁵ Benea, Bona 1994, 20, 38-54.

²⁶ *Numeri* de mauri din Dacia provin cu mare probabilitate din formațiunea neregulată de *Mauri gentiles*, atestată în Daci Superior prin diplome militare în anii 146 (Eck, Pangerl 2014, 269-272, nr. 1), 152 (AE 2007, 1763) și 158 (IDR I, 16).

²⁷ Benea, Bona 1994, 57.

²⁸ Petolescu 1997, 120sq; Petolescu 2002, 125sq; Nemeth 2005a, 156, nota 62, 159, 198sq.

²⁹ De exemplu Gudea 1997, *23-24, nr. 1-4, care rezumă argumentele arheologice pentru această presupunere.

³⁰ Drașovean et al. 2004.

³¹ Bozu, Bozu 2014.

³² Nemeth 2005a, 80, nota 64.

mai adecvat în această ipoteză ar fi, desigur, valul cel mai estic. Bineînțeles, această ipoteză nu are până acum argumente categorice care să o confirme.

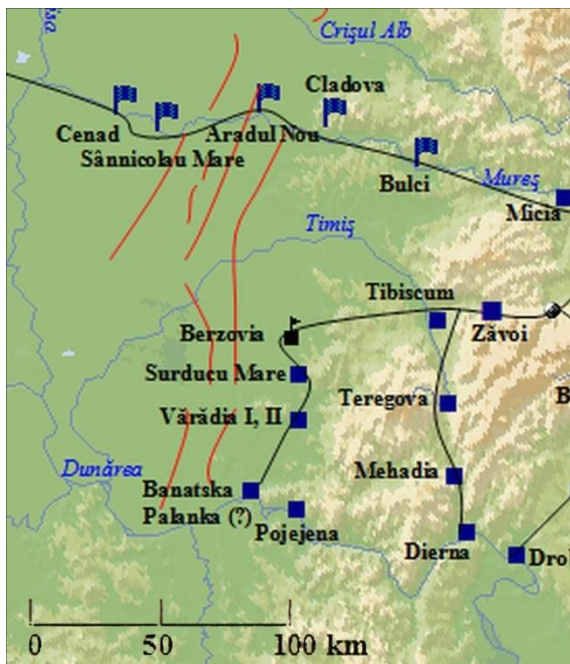

Figura 15.
Sud-vestul Daciei romane
(vezi legenda de la fig. 2).

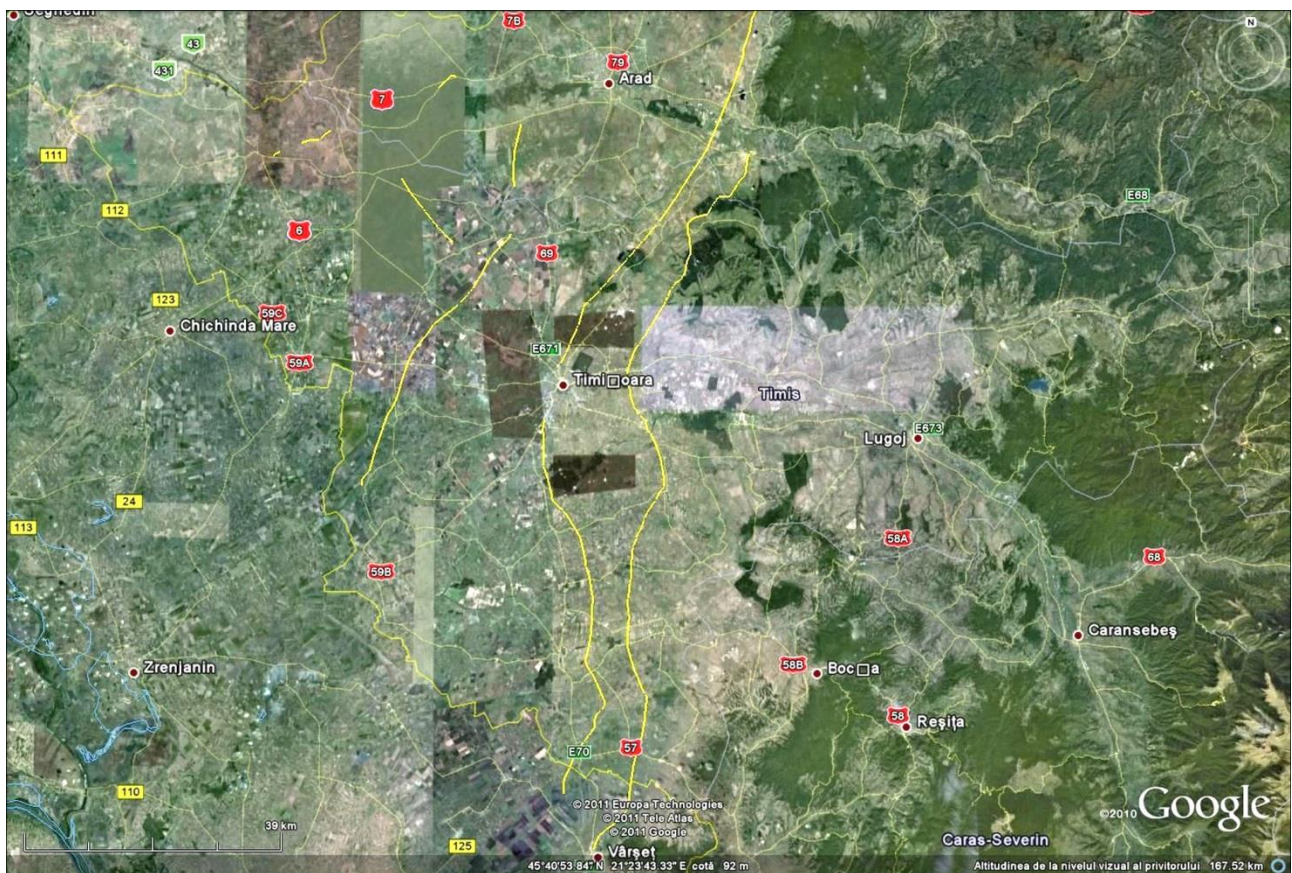

Figura 16.
Valurile din sud-vestul României (linie galbenă)
poziționate pe o imagine satelitară Google Earth.

Noile lucrări de infrastructură rutieră din sud-vestul României au prilejuit descoperirea unor situri arheologice atribuite sarmaților iazigi, o populație care trăia din sec. I p. Chr. în câmpia aflată între provinciile romane Dacia și Pannonia (Inferior).

Opiniile mai vechi ale cercetătorilor români despre pătrunderea iazigilor la est de râul Tisa, către frontiera sud-vestică a Daciei, au pornit de la premisa că aceștia au sosit în această zonă relativ târziu, către sfârșitul sec. al III-lea p. Chr., așadar după abandonarea provinciei Dacia de către împăratul Aurelian³³. Desigur, astfel de presupuneri se acordau cu ipoteza că vestul Banatului de astăzi ar fi fost integrat provinciei Dacia până la Tisa și, prin urmare, sarmații nu puteau să pătrundă aici înainte de părăsirea provinciei. Noile descoperiri de situri sarmatice – cu precădere necropole – dovedesc însă că aceștia s-au stabilit aici deja în ultimele două decade ale sec. al II-lea p. Chr.³⁴. Este posibil ca romanii să le fi dat sarmaților permisiunea de a se stabili în fața graniței de sud-vest a Daciei, printr-o prevedere a noilor tratate de pace de după războaiele marcomanice, despre care însă nu avem informații în sursele scrise antice păstrate.

Desigur, noile descoperiri de situri sarmatice în sud-vestul României (fig. 17) au fost condiționate de traseele lucrărilor pentru autostrăzi; unele necropole sarmatice au fost însă identificate în timpul unor săpături arheologice sistematice care vizau alte obiective de interes arheologic, cum a fost descoperirea mormintelor sarmatice de la Foieni (jud. Timiș), datate la sfârșitul sec. al II-lea p. Chr.³⁵

Figura 17. Descoperiri sarmatice de sec. al II-lea din sud-vestul României (romburi) și caestrele de pe drumul de vest din sud-vestul Daciei romane („bolduri” galbene) pe o fotografie satelitară Google Earth.

³³ Dörner 1971.

³⁴ Bărcă, Cociș 2013.

³⁵ Tănase, Mare 2000.

Din cele expuse mai sus rezultă că nu se mai poate susține un traseu al graniței de sud-vest a provinciei romane Dacia pe Mureșul inferior și pe Tisa, așa cum am mai argumentat anterior și în alte publicații³⁶. De altfel, zona de vest a Banatului de astăzi, o zonă de câmpie aluvionară joasă, a fost una mlăștinoasă până la marile desecări și regularizări de cursuri de râuri ale administrației austriece din sec. al XVIII-lea. O hartă desenată la sfârșitul sec. al XVII-lea-începutul sec. al XVIII-lea, de către Johann Christoph Müller, ilustrează acest fapt (fig. 18). Zona favoriza locuirea doar pe porțiuni limitate (grinduri, zone ceva mai înalte între mlaștini), dar nu era propice unor lucrări de infrastructură și instalații militare sau civile caracteristice Imperiului Roman (drumuri, castre, orașe, vile rustice etc.). De aceea ea nu a fost inclusă în provincia administrată direct de romani, deși este de presupus controlul roman asupra ei.

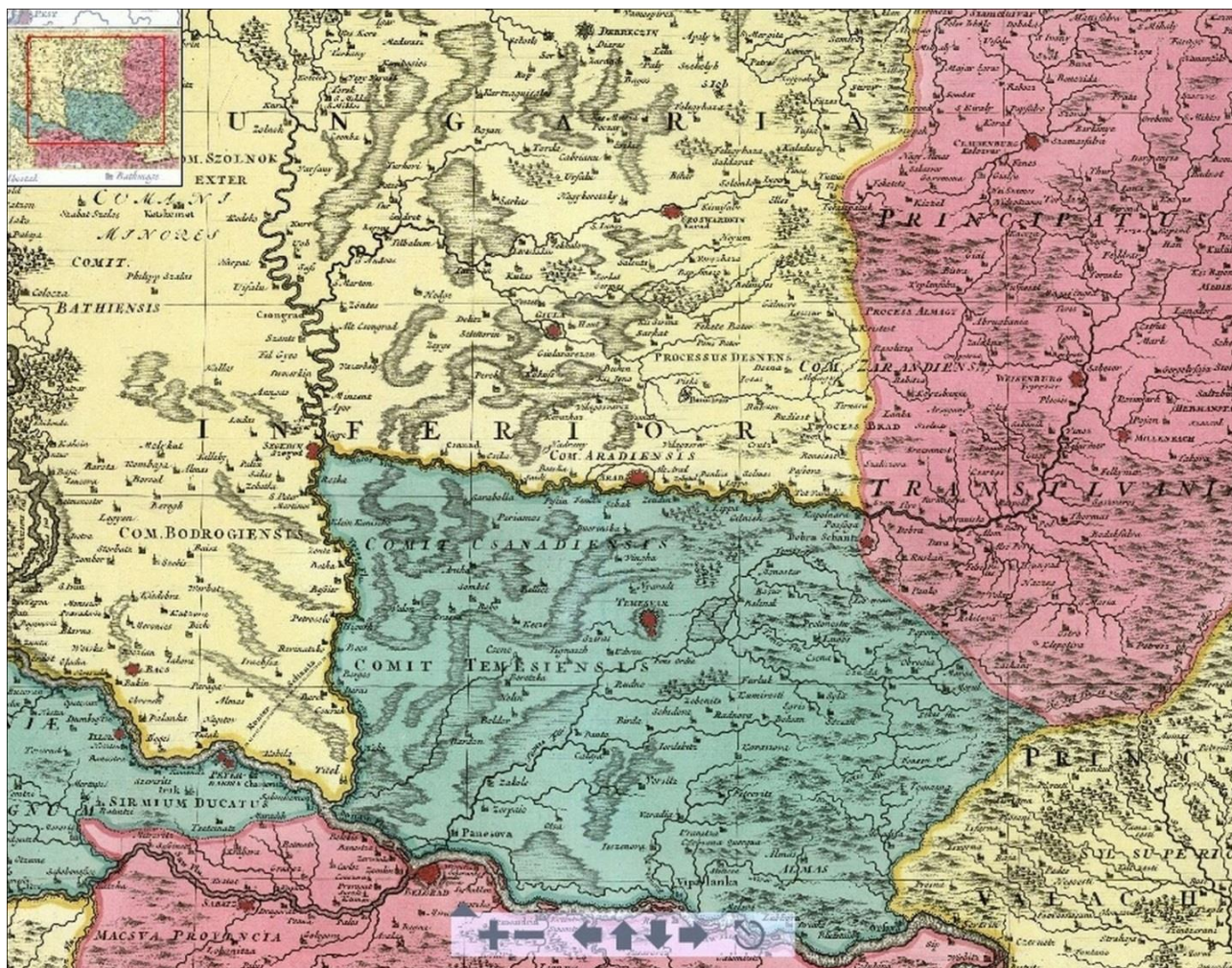

Figura 18. Hartă de la sfârșitul sec. al XVII-lea – începutul sec. al XVIII-lea, pe care sunt figurate mlaștinile din zona sudvestică a României de astăzi realizată de Johann Christoph Müller (1673-1721).

Carte Accurate d'Hongrie, ou se fait voir le Theatre de la Guerre, aux Environs les Pays de Belgrade, Temisvar, etc.

Accuraate Kaart Hungarie, waar in de Stoel des Oorlogs vertoont word, omtrent de Lande van Belgrado en Temeswaar, ann't Keyserlyke Origineel geteekent / designée a l'Original de Celle de L'Empereur par L'Ingenieur Muller; door d'Ingenieur Muller.)
Imagine obținută de pe <http://mapy.mzk.cz/mzk03/001/052/554/2619316541/> la 14 decembrie 2014.

³⁶ Nemeth 2005a, 71-85.

Referințe

Corpora

- IDR I – I. I. Russu, *Inscripțiile Daciei Romane. I. Introducere istorică și epigrafică. Diplomele militare. Tăblițele cerate*, București: Ed. Academiei, 1975.
- IDR III/1 – I. I. Russu, M. Dušanić, N. Gudea, V. Wollmann, *Inscripțiile Daciei romane. III. Dacia Superior. 1. Zona de sud-vest (teritoriul dintre Dunăre, Tisa și Mureș)*, București: Ed. Academiei, 1977.
- RMD IV = M. Roxan, P. Holder, *Roman Military Diplomas IV. Bulletin of the Institute of Classical Studies Supplement 82*, London, 2003.

Lucrări de specialitate

- Bârcă, V., Cociș, S., 2013 – Sarmatian Graves Surrounded by Flat Circular Ditch Discovered at Nădlac (Arad County, Romania), *Ephemeris Napocensis*, 23, 31-50.
- Benea, D., 1983 – *Din istoria militară a Moesiei Superior și a Daciei. Legiunea a VII-a Claudia și legiunea a III-a Flavia*, Cluj-Napoca: Ed. Dacia.
- Benea, D., 1985 – Numerus Maurorum Tibiscensium. Contribuții la istoria trupelor de mauri din Dacia, *Banatica*, 8, 139-153.
- Benea, D., 1992 (1993) – Castrul mic de la Tibiscum, *Studii de Istorie a Banatului*, 16, 1992 (1993), 91-108.
- Benea, D., 1993 – Castrul de pământ (I) de la Tibiscum, *Banatica*, 12, 1, 213-218.
- Benea, D., 1994 – Banatul în timpul lui Traian, *Analele Banatului*, SN, 3, 309-321.
- Benea, D., Bona, P., 1994 – *Tibiscum*, București: Ed. Museion.
- Bozu, O. 1977 – Cohors I Sagittariorum la Zăvoi (județul Caraș-Severin), *Banatica*, 4, 131-133.
- Bozu, Fl., Bozu, O., 2014 – Preventive archaeological research on middle wave from Gearmata Confin (Timiș County), *Ancient linear fortifications on the lower Danube*, V. Sîrbu, C. Croitoru (ed.), Cluj-Napoca: Mega, 9-25.
- Dörner, E., 1971 – Dacii și sarmații din secolele II-III-e. n. în vestul României, *Apulum*, 9, 682-690.
- Drașoveanu, Fl., Benea, D., Mare, M., Muntean, M., Tănase, D., Crânguș, M., Chiu, Fl., Micle, D., Regap-Vlascici, S., Szentmiklosi, Al., Ștefănescu, A., Timoc, C., 2004 – *Săpăturile arheologice preventive de la Dumbrăvița. DN 6-varianta ocolitoare Timișoara, km. 549+076-DN 69 km. 6+430*, Timișoara: Walddress.
- Eck, W., Pangerl, A., 2014 – Zwei neue Diplome für die Truppen von Dacia Superior und Dacia Porolissensis, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 191, 269-277.
- Florescu, Gr., 1934 – Le camp romain de Arcidava (Vărădia). Fouilles de 1932, *Istros*, 1, 60-72.
- Gudea, N., 1997 – Der dakische Limes. Materialien zu seiner Geschichte, *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz*, 44, (Extras).
- Iaroslavski, E., Bozu, O., 2003 – Raport preliminar asupra cercetărilor arheologice din castrul roman de pe dealul „Chilii” din com. Vărădia (jud. Caraș-Severin), *Banatica*, 16, 295-300.
- Lungu, P., Hurduzeu, N., Timoc, C., 2001 – Fortificații romane din Banat (I). Cornuțel, *Buletinul Cercurilor Științifice Studențești (Arheologie-Istorie-Muzeologie)*, 7, 113-115.
- Marcu, F., 2005 – „Geminari castra” in Dacia, *Limes XIX. Proceedings of the XIXth International Congress of Roman Frontier Studies, Pécs, Hungary, September 2003*, Zs. Visy (ed.), Pécs: Univ. Pécs, 703-711.
- Marcu, F., 2009 – *Organizarea internă a castrelor din Dacia*, Cluj-Napoca: Mega.
- Medeleț, F., Petrovsky, R., 1974 – Cercetări arheologice în castrul de la Berzovia (jud. Caraș-Severin), *Tibiscus*, 3, 133-136.
- Moga, M., 1970 (1971) – Castrul Tibiscum. *Tibiscus*, 1, 1970 (1971), 51-58.
- Nemeth, E., 1992 (1993) – Despre organizarea unor numeri din Dacia Porolissensis, *Studii de Istorie a Banatului*, 16, 1992 (1993), 83-89.

- Nemeth, E., 1999-2000 – Die südwestliche Grenze der römischen Provinz Dakien. Allgemeine Bemerkungen, *Analele Banatului*, SN, 7-8, 387-392.
- Nemeth, E., 2001 – Granița de sud-vest a Daciei Romane. Probleme actuale, *Studii de istorie antică. Omagiu profesorului Ioan Glodariu*, G. Florea, L. Suciuc (ed.), Cluj-Napoca: MNIT, 411-418.
- Nemeth, E., 2005a – *Armata în sud-vestul Daciei romane / Die Armee im Südwesten des römischen Dakien*, Timișoara: Ed. Mirton.
- Nemeth, E., 2005b – Die neuen Ausgrabungen im Auxiliarkastell von Varadia-Pusta, *Limes XIX. Proceedings of the XIXth International Congress of Roman Frontier Studies, Pécs, Hungary, September 2003*, Zs. Visky (ed.), Pécs: Univ. Pécs, 689-696.
- Nemeth, E., 2006 – Änderungen an der Westgrenze Dakiens am Anfang der Regierungszeit Hadrians, *Fontes Historiae. Studia in honorem Demetrii Protase. Biblioteca Muzeului Bistrița. Series Historia 12*, C. Gaiu, Cr. Găzduc (ed.), Bistrița/ Cluj-Napoca: Ed. Accent, 477-481.
- Nemeth, E., 2007 – *Politische und militärische Beziehungen zwischen Pannonien und Dakien in der Römerzeit / Relații politice și militare între Pannonia și Dacia în epoca romană*, Cluj-Napoca: Ed. Tribuna.
- Nemeth, E., 2009 – Änderungen und Truppenversetzungen an der Westgrenze Dakiens von Trajan bis Antoninus Pius, *XXth International Congress of Roman Frontier Studies León (España), September, 2006*, A. Morillo, N. Hanel, E. Martín (eds.), Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas/ Instituto Histórico Hoffmeyer, 879-888.
- Nemeth, E., Fodorean, F., Matei, D., Blaga, D., (mit einem Beitrag von Micle, D., Măruia, L., Cîntar, A. und Török-Oance, M.), 2011 – *Der südwestliche Limes des römischen Dakie. Strukturen und Landschaft*, Cluj-Napoca: Mega.
- Nemeth, E., Rustoiu, A., Pop, H., 2005 – *Limes Dacicus Occidentalis. Die Befestigungen im Westen Dakiens vor und nach der römischen Eroberung*, Cluj-Napoca: Ed. Napoca Star.
- Petolescu, C.C., 1997 – Die Auxiliareinheiten im römischen Dakien, *Acta Musei Napocensis*, 34/1, 75-149.
- Petolescu, C.C., 2002 – *Auxilia Daciae. Contribuție la istoria militară a Daciei romane*, București: Ars Docendi.
- Piso, I., 1993 – *Fasti provinciae Daciae. I. Die senatorischen Amtsträger*, Bonn: R. Habelt.
- Piso, I., Étienne, R., Diaconescu, Al., 2006 – *Le forum vetus de Sarmizegetusa*, București: Ed. Academiei.
- Protase, D., 1967 – Legiunea III Flavia la nordul Dunării și apartenența Banatului și Olteniei de vest la provincia Dacia, *Acta Musei Napocensis*, 4, 47-72.
- Protase, D., 1975 – Castrul roman de la Surducul Mare (jud. Caraș-Severin), *Banatica*, 3, 345-348.
- Protase, D., 1995 – *Orizonturi daco-romane. 1*, Cluj-Napoca: Ed. Carpatica.
- Tănase, D., Mare, M., 2000 – Pătrunderea sarmaților în vestul Banatului în lumina unor noi descoperiri arheologice, *Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie*, 51, 3-4, 193-208.